

mr. Dražen Barbarić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

POLITIČKO-IDEOLOŠKI ASPEKTI STRADAVANJA ŠIROKOBRIJEŠKIH FRANJEVACA

Uvod

vrha rada je propitivanje o tragičnim događajima iz veljače 1945. godine na specifičan način, tj. iz rakursa političko-ideološke analize spomenutih događaja. Time se zapravo želi kontekstualizirati zločin počinjen nad širokobriješkim franjevcima u širi okvir tadašnjega vremena. Konkretno, želi se rekonstruirati ideološka potka opravdanosti zločina i političkih motiva koji su doveli do likvidacije franjevac. Zatim će biti riječi o sustavnosti samoga zločina, odnosno njegova izvršenja. Također, rekonstrukcijom potonjeg i kritičkom evaluacijom zapravo se želi naglasiti da izvršenje zločina dokazuje ideološku motivaciju koja je u njegovoj pozadini. Drugim riječima, banalnost zla ostvarena kroz mehanizam likvidacije ukazuje na centraliziran naum likvidacije ideološkoga takmaca s kojim se na ostale načine ne bi moglo učinkovito obračunati. U ovom je slučaju takmac zajednica širokobrijeških fratara. Nadalje, sustavnom konstrukcijom službenoga narativa o likvidaciji potonjih komunistički se režim pokušao obračunati s kolektivnim pamćenjem puka ovoga kraja. Potiranje protumemorijske koje su osporavale komunistički narativ zapravo predstavlja svojevrstan oblik kulturnoga nasilja. Manipulativnom konstrukcijom povijesne interpretacije u biti se pokušala stvoriti diskurzivna dimna zavjesa koja je onemogućavala stvarno suočavanje sa zločinom i traumom koja je neupitno postojala. Sadržaj rada bit će podijeljen u tri cjeline. U prvoj se rekonstruira ideološka pozadina zločina kojom se objašnjava zbog čega je donesena odluka o likvidaciji cjelokupne franjevačke zajednice na Širokom Brijegu. Zapravo, riječ je o obračunu za poziciju subjekta koji posjeduje tzv. kulturnu hegemoniju na ovome području. U drugom će dijelu biti predstavljena korelacija ideoloških motiva i samoga čina likvidacije. Sustavnost potonje zapravo nije ništa drugo nego li ideološko prelijevanje banalnosti zločina iz područja konceptualizacije na područje stvarnog ideološkog sukoba. Naposljetku, treći dio rada posvećen je *a posteriori* ideologizaciji zločina kroz manipulativno-represivnu konstrukciju službenoga

pamćenja. Sva tri elementa – ideološka potka, sustavnost zločina i konstruirano pamćenje – čine nerazmršivu cjelinu obračuna KPJ sa širokobriješkim franjevcima koji su etiketirani kao glavni ideološki suparnik na ovome prostoru.

Likvidacija kao sredstvo uspostave kulturne hegemonije

Nakon razmatranja ubojstva širokobrijeških franjevaca u veljači 1945. nemoguće je izostaviti pitanje o razlozima njihove likvidacije. Vrlo se često navodi motiv mržnje prema vjeri (*in odium fidei*)¹ te se referencom na komunističku ideologiju ateizacije društva može izvući uvjerljiv zaključak da je zaista riječ o pukoj mržnji koja se u ovom slučaju izrazila na najokrutniji mogući način. Međutim, tendencija je ovoga rada dublja analiza koja želi propitati ovu zdravorazumsku pretpostavku o spomenutu motivu. Naime, ključna teza koju se želi elaborirati jest da se partizanske snage nisu prioritetno vodile afektivnim nabojem mržnje prema katoličkoj vjeri, nego racionalno iskalkuliranom politikom vrha KPJ kojemu je bio cilj ultimativan obračun s Katoličkom crkvom u Hrvata. Dakle, zaista je postojao motiv *in odium fidei*, ali ne kao temeljna determinanta zločina, nego kao puko sredstvo indoktrinacije pripadnika partizanske vojske i njihovih pobornika diljem prostora bivše Jugoslavije. Redukcionistička instrumentalizacija komunističkoga ateizma imala je konkretne utilitarne funkcije da se kroz službenu indoktrinaciju poništi snažan element duhovne i odgojno-obrazovne uloge Crkve kod pučanstva, a posebno partizanskih snaga. Mržnja prema vjeri poslužila je kao element obračuna sa snažnim ideološkim neprijateljem kakvim je smatrana tadašnja Crkva,² ali i kao element niveliranja krivnje i savjesti među mladićima koji će počiniti sve zločine nad katoličkim klerom. Rezimirano, motiv *in odium fidei* komunističkim je ideolozima poslužio kao izvrsno sredstvo indoktrinacije i moralne apsorpcije za sve zločine koje su počinili u ime revolucije nad katoličkim svećenstvom. Komunistička je ideologija shvaćena kao ostvarenje najvišega oblika civilizacijskoga razvoja te se historicistička sudbina socijalističke revolucije mora ostvariti bez obzira na žrtve koje zahtijeva. Ostvarenje revolucije neminovan je kraj ljudske povijesti, a svatko tko se suprotstavi, označava se antirevolucionarnim elementom i protiv njega su dopuštena sva sredstva. Na ovaj je način pervertirana komunistička ideologija mogla mirne savjesti izvršiti temeljnu zadaću i postati nezamjenjivom i apsolutnom silom produkcije svjetonazora i moralnih kodova među najširim slojevima puka.

¹ G. HRVATIN JURIŠIĆ, "Širokobriješki mučenici", u: *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu – Zbornik radova*, Široki Brijeg, 2006., str. 236; A. NIKIĆ, *Širokobriješka bazilika: majka mučenika 1905-1945-2005.*, Mostar, 2005., str. 214 i 395; "Ubijeni su *in odium fidei* – iz mržnje prema vjeri": razgovor s fra Ivanom dr. Sesarom, provincijalom Hercegovačke franjevačke provincije, *Stopama pobijenih*, Humac, 1 (2) 2009., str. 45.

² D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., str. 243-246.

Posve hladna i racionalna kalkulacija partijskoga vrha zapravo je detekcija Crkve kao ključnoga ideološkog suparnika koji će se ispriječiti nakon rata u ostvarenju potonje zadaće. Neupitnim urušavanjem predratnoga političkoga sustava i potpunim nedostatkom svakog oblika udruženih interesa unutar naroda, KPJ se na putu transformacije u apsolutnoga suverena ispriječila Katolička crkva. Nije postojao ni jedan jedini subjekt koji bi svojim ugledom u puku mogao spriječiti totalitarne pretenzije KPJ u apsolutnoj kontroli svih društvenih segmenata osim potonje.³ Toga su jako bili svjesni komunistički čelnici te su se već za vrijeme ratnih zbivanja pod obrazinom mržnje prema vjeri i, naravno, uz mnoge importirane ideologeme (kolaboracija, zavođenje naroda, sudjelovanje u borbama i sl.), odlučili obračunati s potencijalnom zaprjekom.

Na ovome mjestu nužno je ukratko objasniti zašto je Crkva zaista u širokobriješkom kraju, pa i širem, predstavljala ozbiljna takmaca KPJ. Pritom treba istaknuti da se pod ideologijom ne smatraju idejne tvorevine 20. stoljeća koje uglavnom imaju negativan prizvuk, niti se pod ideološkim subjektom smatraju isključivo akteri koji sudjeluju u političkoj utakmici i mogu se svrstati u kontinuum od krajnje lijevice do krajnje desnice. Naprotiv, pod *ideološkim* ćemo subjektom promatrati svakog aktera koji vlastitim djelovanjem snažno utječe i oblikuje identitet određene zajednice, utječe na formiranje njezina svjetonazora, morala, socijalne povezanosti, pa i političkoga jedinstva.⁴ Stoga pod ideološkim akterom smatramo svakoga tko sudjeluje u nadmetanju za kulturnu hegemoniju unutar nekoga društva. *Kulturna hegemonija* podrazumijeva da su ideje određenoga subjekta dominantne u društvu i da je društvo uz pomoć njih uvelike formatirano i usmjereno u svome razvoju.⁵ Ne treba posebno isticati ugled i važnost širokobrijeških franjevaca u razvoju ovoga prostora, od duhovnoga vodstva, odgojno-obrazovnog uzdizanja pa sve do opipljivih materijalno-gospodarskih zasluga kojima su nepovratno zadužili puk, čime se posve logično nameće njihov status nedodirljiva subjekta kulturne hegemonije na ovome prostoru.⁶ U najširem mogućem smislu kulturni hegemon producira ono što se u antropološkoj literaturi naziva "zdravim razumom".⁷ Pod njime podrazumijevamo kriterije i načine ophođenja pojedinaca u svim segmentima njihove egzistencije, a koji su kolektivno internalizirani kao ispravni i poželjni. Zdravim se razumom određuje percepcija pojedinca prema društvu u kojem obitava i način interakcije s njim. Najkraće rečeno, njime pojedinac internalizira sliku svijeta kakva bi trebala biti i pomoću nje interpretira i komparira realnost kakva je zaista u danu trenutku.

³ *Isto*, str. 227.

⁴ S. RAVLIĆ, *Suvremene političke ideologije*, Zagreb, 2003., str. 22-25.

⁵ *Isto*, str. 188-196.

⁶ I. DUGANŽIĆ, "O nastanku grada Širokoga Brijega", u: *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu: 1905. – 2005. – Zbornik radova*, Široki Brijeg, 2006.

⁷ D. LINGER, "The Hegemony of Discontent", *American Ethnologist*, 20 (1) 1993., str. 3-24.

Svjesni navedene činjenice komunistički su čelnici shvatili da i pod pretpostavkom fizičkoga osvajanja prostora teško mogu parirati franjevcima u dimenziji kulturne hegemonije. Svaka autokratska diktatura ne trpi prostorne rupe u svome sustavu te se ne može dogoditi da nad određenim područjem Partija nema apsolutno dominantnu ulogu. Time bi se uspostavila fizička i institucionalna kontrola nad prostorom, ali bez stvarne legitimne potpore naroda svaki bi se pokušaj prevrjednovanja svjetonazora ili identiteta radi uspostavljanja nasilne legitimnosti smatrao činom strukturalnoga nasilja nad kolektivom. Bez idejne kontrole prostora, fizička se kontrola prije ili kasnije pretvara u manijakalnu orgiju nasilja i represije. S obzirom na to da komunistički čelnici nisu posjedovali mehanizme osporavanja dominacije franjevacu, ni kroz ideološke, ni kroz kulturne, ni kroz obrazovne institucije, jedino što im je preostalo u ostvarenju totalitarnih tendencija dominacije bila je fizička likvidacija. Ona zapravo ukazuje na nemoć KPJ da idejnim sredstvima i kulturnom borbom uspostavi kulturnu hegemoniju na prostoru čitave tadašnje Jugoslavije te na potpuno racionalnu političku odluku da se na beskrupulozan način obračuna s nadmoćnijim suparnikom. Motiv *in odium fidei* poslužio je kao sredstvo interne opravdanosti racionalne političke odluke te se smaknuće širokobrijeških fratara treba promatrati prije svega kao hladna nečovječna politička odluka, a ne kao afektivan izljev komunističke mržnje prema vjeri.

Monstruoznost sustavnoga zla

Izravna poveznica ili, bolje rečeno, nadovezujuća karika s opisanom ideološkom potkom svakako je sam proces likvidacije. Naime, njegova strukturiranost i izvedba postaju važan dokaz u elaboraciji teze da je riječ o prethodno smišljenu i racionalno iskalkuliranu političkome potezu. S obzirom na svjedoke, materijalne dokaze i mogućnost vjerodostojne rekonstrukcije likvidacije, nema dvojbi da je riječ o *sustavnome zlu*. Način pojedinačnog odvođenja fratara do njihova stratišta, način pogubljenja te spaljivanje njihovih tijela ukazuje na nekoliko bitnih stvari. Prije svega riječ je o primitivnu sustavu likvidacije malenoga kolektiva koji je određen sredstvima i mogućnostima kojima su partizani raspolagali. Brzina postupka, nepostojanje jasnih optužaba, mogućnosti obrane ili pak jasno spočitavanje katoličke vjere kao motiva ubojstva govori u prilog unaprijed isplaniranu zločinu. Ako je riječ o ubojstvima iz mržnje, tj. iz puke afektivne nabijenosti nesnošljivošću prema katolicizmu, zar način egzekucije ne bi poprimio ponešto naprasitije forme i ne bi li se pogubljenima ostavila mogućnost odricanja od svoje vjere kao trenutak priznanja "krivice" i katarzičan trenutak spašavanja od sigurne smrti? Takvo se nešto nije dogodilo jer je sâm proces smaknuća poprimio racionalne elemente plana, sustava i izostanak okrutnosti kakve poznaje povijest katoličkih mučenika. Ne ledi krv u žilama bezobzirno ubojstvo. Gađenje, mučninu i tjeskobu izaziva upravo to

racionalno usustavljivanje zla jer stvara osjećaj bespomoćnosti pred zlom koje se ima izvršiti unatoč svemu.

Hannah Arendt, briljantna politička teoretičarka, zapaža sličan fenomen kod nacističkih zločina. Oni su filigranskom preciznošću stvoreni tako da su poprimili vlastito sebstvo neovisno od stvarnih pojedinaca koji taj sustav čine.⁸ Ideološka natkrivenost koja identificira cijeli sustav daje mu neiscrpnu snagu perpetuiranja monstruoznosti bez obzira na posljedice ili čak prihvaćanje onih koji zločine izvršavaju. Arendt je izazvala bijes kod Židova diljem svijeta, iako je i sama židovska prognanica iz nacističke Njemačke, tako što je navela humanu stranu pojedinaca koji čine taj sustav. Čuvari u logorima koji su vršili egzekucije, prema njezinim uvidima, mogu biti u ostatku dana humani pojedinci prema svim društvenim mjerilima, tj. mogu biti dobri očevi, muževi, prijatelji, solidni vjernici itd. Ne moraju čak biti ni pristaše nacističkoga režima i ideologije, no svejedno su djelici njezina mehanizma. Dakle, sustavnost zla je pervertiranje humanosti jer je jednostavno isisava iz pojedinaca; oni više nisu važni kao osobe, svedeni su na polugu procesa egzekucije i njihova je mržnja prema Židovima apsolutno irelevantna jer nije preduvjet sudjelovanju u njihovoj egzekuciji. Svako zlo koje se usustavljuje na ovaj način operira unutar mnogo šireg i moćnijeg metadiskursa koji ga opravdava. U našem slučaju riječ je o revolucionarnom antiteizmu KPJ koja je producirala mini sustave zla uvijek ondje gdje je trebala potpunu likvidaciju suparnika u borbi za kulturnu hegemoniju. Po svemu sudeći, likvidacija širokobrijeških franjevaca je prototip sustavnoga zla koje u krajnjoj konzekvenci ima sasvim utilitarnu političku funkciju – obezglavljivanje kulturnoga hegemonu.

Kulturno nasilje službenoga pamćenja

U kategorizaciji nasilja kroz ljudsku povijest norveški znanstvenik Johan Galtung navodi tri oblika: izravno, strukturno i kulturno nasilje.⁹ Eksplicitno nanošenje štete određenom subjektu smatra se izravnim dok se posredno izvršavanje nepravde ili štete preko službenih institucija smatra strukturnim. Kulturno je, pak, nasilje idejno nasilje, represivno nametanje ideološkoga sklopa određenoga režima kako bi se stvorio privid njegove stabilnosti i prihvaćenosti unutar društva. Unutar takva sklopa nužno je konstruirati prihvatljive oblike sjećanja na traumatične događaje, a posebno na one koji se ne uklapaju u službeni ideološki diskurz. Stoga je posebna pozornost u poslijeratnim godina posvećena manipulativnoj konstrukciji službenoga pamćenja, koje je bilo monološkoga karaktera te je odbijalo kritičko propitivanje, povijesnu istinu i protumemorije koje se u njega nisu uklapale.

⁸ H. ARENDT, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York, 1964.

⁹ J. GALTUNG, *Mirnim sredstvima do mira: mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Beograd, 2009., str. 14-16.

Kroz državne ideološke aparate, od medijskoga do obrazovnoga sustava, došlo je do sustavnoga potiranja sjećanja na partizanske zločine. Službeno pamćenje u slučajevima ovih zločina podrazumijevalo je kulturno nasilje i to kroz mehanizme prisilnoga zaborava, prešućivanja i poricanja. Režim je stvarao vlastitu "istinu" o širokobriješkim franjevcima.¹⁰ Pored planskoga napada preko medijske mašinerije plasirale su se teze o kolaboracionizmu, sudjelovanju fratara u samim borbama i sl.¹¹ Međutim, nastavak nasilja putem moralne i političke diskreditacije franjevacu zapravo pokazuje da interna samoidentifikacija zločina kroz komunističke stavove o ulozi religije u održavanju kapitalističkog sustava nije bila ni približno dovoljna kada je cjelokupna javnost doznala za počinjene zločine. U tom trenutku motivi poput kontrarevolucionarnosti, vjere kao opijuma i sl. nisu imali nikakvu uporabnu vrijednost. Trebalo je objasniti sustavnu monstroznost zločina cijelome narodu, ali i vanjskim akterima. To se pokušalo postići dvjema dimenzijama istoga procesa. S jedne strane duboko su potisnute protumemorije i vršila se konstantna represija nad njihovim eventualnim iskazivanjem dok se, s druge strane, kontinuirano pokušavalo diskreditirati franjevece i opravdati vlastiti zločin. Time je zapravo privremeno iskovana treća karika sustava kojim su se komunistički vođe željeli dokopati pozicije kulturnog hegemonu na ovome prostoru. Njome se tragična sudbina fratara i počinjena zlodjela transformiraju u jedan od legitimnih poteza u uspostavi novoga poretka i "veličanstvene" vojne akcije. Potpuna inverzija i pervertiranje povijesne istine pretvaraju u moćno ideološko oružje obračun s potencijalnim neprijateljima, jer se preko "novokomponirane" istine i njezine objektivizacije vrlo jednostavno moglo sankcionirati nositelje protumemorija.

Naposljetku moguće je zaključiti da je KPJ iskoristila ratna događanja kako bi se likvidacijom etiketiranih ideoloških suparnika dokopala pozicije kulturnog hegemonu na cijelom području novouspostavljene države. Interni ideološki mehanizmi identifikacije zasigurno su poslužili kao sredstvo suspenzije morala u ime revolucionarnih ideala za koje se trebalo izboriti. Međutim, nakon sukoba bilo je potrebno cjelokupnu pučanstvu ukazati na zločine. Tada na scenu stupaju ideološki aparati i sinkroniziranom "borbom" stvaraju službeno pamćenje koje se temeljilo prije svega na poricanju zločina i potiskivanju povijesne istine. Bez obzira na nedodirljivu poziciju unutar režima, KPJ nikada nije uspostavila apsolutnu kontrolu nad produkcijom "zdrava razuma" na području zapadne Hercegovine te se fantazmagorija dominacije u statusu kulturnog hegemonu zapravo temeljila na izravnom i strukturalnom nasilju. Urušavanje toga režima zapravo je pokazalo da su protumemorije ipak preživjele oba oblika nasilja, isplivale na površinu i odlučile rasvijetliti nemile događaje bez straha od padanja u zaborav.

¹⁰ *Mostarska operacija – Zbornik radova*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1986.

¹¹ J. TOMAŠEVIĆ KOŠKA, *Istina o ubijenoj gimnaziji*, Zagreb, 1997., str. 173; I. LUČIĆ, "Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945. – 1990.", *National security and the future*, Zagreb, 3 (9) 2008., str. 43.

HERCEGOVINA FRANCISCANA
Časopis za duhovnost, znanost i umjetnost
Godina X, broj 10, Mostar, 2014.

Izdavač

Hercegovačka franjevačka provincija, Mostar

Uredništvo

dr. sc. fra Ivan Dugandžić
dr. sc. fra Serafin Hrkać
dr. sc. fra Ivan Ivanda
dr. sc. fra Robert Jolić
dr. sc. fra Tomislav Pervan
mr. sc. fra Miljenko Mića Stojić

Glavni i odgovorni urednik

dr. sc. fra Tomislav Pervan

Zamjenik glavnog urednika

dr. sc. fra Ivan Ivanda

Tajnik Uredništva

dr. sc. fra Robert Jolić

Lektorica

Zdenka Leženić, prof.

Korektor

dr. sc. fra Robert Jolić

Računalna obrada i prijelom

FRAM-ZIRAL, Mostar

Tisak

FRAM-ZIRAL, Mostar

Naklada

500 primjeraka

ISSN 1840-1139